

ZDROJE MASOVÉ KULTURY NA ČESKÉM ÚZEMÍ – ÚVOD DO STUDIA

Takto formulovaný název článku je třeba upřesnit. Popisované procesy zahrnují období od konce 18. století do konce 19. století¹ a nastávají v okamžiku, kdy země Koruny české (Česko, Morava a Slezsko²) byly součástí nejprve Rakouska a poté (od roku 1867) Rakouska-Uherska.

Původ masové kultury se spojuje s profilací struktur moderních států ve smyslu, že mohou (masová kultura a moderní stát) vzniknout jen po sjednocení mnoha aspektů společenského a politického života, vzniku celostátních institucí, jež umožnily schopnější a účinnější řízení státu. Z tohoto důvodu musí nejprve dojít k ekonomickým a hospodářským proměnám, které nastávají ve stejné době co proměny mentality. *To, čemu říkáme moderní národ, je fenomén příznačný pro druhou vlnu: je to jedna integrovaná politická moc, která se překrývá s jednotlivou integrovanou hospodářskou strukturou nebo s ní splývá. Na rychlo vytvořené seskupení lokálně soběstačných, leč nepropojených hospodářských systémů, národem být nemůže ani nebude. Na druhé straně, velmi jednotný politický systém také národ nevytváří, pokud jeho základ spočívá ve volném konglomerátu lokálních hospodářských systémů. Teprve ze spojení obou těchto struktur – jednotného politického systému a jednotného hospodářství – vzniká moderní národ –* poukazuje Alvin Toffler³.

První etapa vývoje masové kultury znamená především zrod byrokracie, instituce, jež umožnila (anebo usnadnila) zavedení nezbytné pro vznik masové kultury – industrializace, která přímo přispěla k urbanizačním procesům a demografickým proměnám, všeobecného vzdělání a v

¹ Marek Krajewski rozděluje vývoj populární kultury do tří etap: od 18. století do konce 19. století (pol. *narodziny*), od konce 19. století do 50.-60. let 20. století (pol. *umasowienie*), od 50.-60. let 20. století dodnes (pol. *odmasowienie*). Vzhledem k potížím s definováním tohoto jevu se rozdělení vývoje masové kultury do tří etap zdá být řešením, jež zavádí jistý řád do výzkumů těchto problémů. Jedná se tedy o tři etapy, z nichž každá má vlastní specifika, což však během rozboru umožňuje využití každé odlišné výzkumné kategorie. Srov. Krajewski Marek. *Kultury kultury popularnej*. Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza, 2000, s. 61.

² Určitě zde můžeme jen mluvit o této části Slezska, ve které nadále vládli Habsburkové po podepsání berlínského mírové smlouvy, uzavřené v roce 1742 mezi Marií Terezií a Fridrichem II. Velikým během válek o rakouské dědictví.

³ Toffler Alvin. *Trzecia fala*. Přeložila: Ewa Woydyłło. Warszawa: PIW, 1997, s. 143. *What we call the modern nation is a Second Wave phenomenon: a single integrated political authority superimposed on or fused with a single integrated economy. A ragbag collection of locally self-sufficient, sparsely connected economies cannot, and does not, give rise to a nation. Nor is a tightly unified political system a modern nation if its sits atop a loose conglomeration of local economies. It was the welding of the two, a unified political system and unified economy, that made the modern nation: Alvin Toffler, The third Wave, William Morrow and company INC. New York, 1980, s. 98.*

delší časové perspektivě také k demokratizaci. Analogické procesy spočívají v základech formování struktur moderního státu.

Tento proces je v českém případě o to zajímavější, že se odehrával v multikulturním slepenci různých národností. Unifikace i zvýšená úroveň společenského vědomí (např. skrz vývoj školství nebo tisku), při současném procesu výstavby institucionálních struktur rakouského a poté rakousko-uherského státu způsobily, že byly patrnější rozdíly mezi těmito státními institucemi a příslušníky jednotlivých národností. Paradoxně pak pokus o výstavbu moderního státu, který je zároveň zdrojem vzniku masové kultury, skončil jeho rozpadem. Tyto události spolu s celou jejich mnohoznačností a různorodostí se staly základem popisu zrodu masové kultury v zemích České koruny. Chtěl bych zvláště zdůraznit polysémičnost popisovaných procesů, čehož odraz najdeme také v struktuře tohoto textu. Proměny jednotlivých prvků společenského, politického a hospodářského života musí navzájem souviset. Každý element vstupuje do vztahu s ostatními prvky, z nichž všechny obsahují také několik referenčních bodů v závislosti na místě v společenské struktuře nebo v národní příslušnosti.

V souvislosti se zdroji masové kultury je třeba důrazně podtrhnout, že samy o sobě nemají národní ráz. Vývoj byrokracie, industrializace, urbanizace i všeobecného školství jsou procesy, které vznikaly na celém území habsburské monarchie (a dokonce i v celé Evropě) od 18. století. Pokud mluvíme o produktech české masové kultury, je nezbytné vzít v úvahu přinejmenším jejich dva aspekty. Zaprvé, tyto produkty bezpochyby, alespoň během prvního období vývoje masové kultury, neměly příliš velký dopad. Musíme si ale pamatovat, že mluvíme o zdrojích masové kultury a ne o jejich produktech. Lze zde zmínit příklad nákladu Krameriusových c. k. vlasteneckých novin, který v roce 1795 činil 1500 výtisků⁴. Toto periodikum si dávalo za úkol šířit nové poznatky, informace o nových trendech v hospodářství a základní pravidla veřejného a společenského života, vše v podobě dialogů nebo povídek, aby přilákaly co nejvíce čtenářů. Po smrti Václava Matěje Krameriusa náklad výrazně klesl a noviny začaly upadat.

Zadruhé, pokud použijeme kritérium jazyka, v zemích České koruny v 18. a 19. století nelze úplně rozdělit produkty masové kultury. Často totiž ti stejní recipienti využívali jak české, tak i německé produkty, přičemž ty, které byly psány česky, byly často překladem německého periodika. Analogická situace nastala v případě Hyllosu, Národního časopisu poučujícího a obveselujícího obsahu, který vycházel v období 1820-21.

Tedy jde především o napětí mezi jednotlivými procesy, ale také o ambivalenci percepce těchto procesů v závislosti na rovině jejich vnímání.

Všechny elementy skládačky spojují strukturální vztahy a napětí. Text si vynucuje linearitu jejich prezentace, což může vyvolávat dojem, že se jednotlivé procesy od sebe oddělují a

⁴ Srov. Klimeš *Počátky českého novinářství*. Praha: 1955, s. 89.

samostatně fungují. To ale není pravda.

V masové společnosti vládnu „integrátoři“ (*The Inegrators*) – specializovaní zaměstnanci, kteří mají za úkol spojit všechno v celek⁵. Bez nich by nebyl možný vznik struktur, které zapříčinily zrod masové kultury. V habsburské monarchii to právě byrokraté byli integrátory. To oni se chopili moci a dohlíželi na plnění vyhlášek, nařízení a předpisů analogických pro celé území monarchie. Vládní orgány převzaly na mnohých úrovních skoro všechny integrační funkce, jež nikdo jiný neuměl nebo nemohl plnit.

Rakouská byrokracie vznikala za vlády Marie Terezie (1740–1870) a Josefa II. (1765–1790). Tito panovníci, kteří usilovali o vytvoření centralizovaného státu, brali aristokraci a stavovským orgánům jejich privilegia a výkonnou moc a předávali je státním byrokratickým institucím, jež sami jmenovali. Marie Terezie v dopisu jednomu ze svých poradců napsala: *Péče o obecné státní hospodářství je bezpochyby nejdůležitější politickou záležitostí. Patří k ní péče o obyvatelstvo, zemědělskou kulturu, chov dobytka, výrobu ve všech manufakturách a továrnách, dále péče o potřeby a spotřebu, tvoření obchodních a celních tabulek, z čehož vyplývá obecný stav hospodářství a jeho obchodní bilance*⁶. Její vnitřní politika spočívala v tom, že stát přebíral kontrolu nad jednotlivými odvětvími hospodářství⁷. Kdysi úředníci plnili své povinnosti na základě loajality vůči nadřízenému, zatímco petenti byli spíše závislí na rozmarech úředníků, nežli na samotných předpisech a opatřeních. Byrokracie tento systém neobvykle vylepšila a po zavedení regulace aktivit jednotlivých úřadů zajistila jeho stabilitu a předvídatelnost (samozřejmě ve srovnání s dřívějšími formami vládnutí).

Josef II., nástupce Marie Terezie, pokračoval v integrační politice (přiznejme, že ta v mnoha případech nebyla důsledná), tvořil a stále zdokonaloval systém byrokracie. Karol Fiedor jej pojmenovává jako byrokrata a doktrináře⁸. Panovník vládl devět let a v tomto období vydal několik tisíc dekretů, které se týkaly oblasti státní správy, společnosti, hospodářství, veřejných financí, soudnictví, školství a církve. Všechny hlavní státní orgány spojil do jedné ústřední instituce. Vytvořil gubernie rozděleny do okresů a krajů a omezil počet úředníků⁹. Pokračoval také v protekcionistické celní politice. V roce 1784 zakázal dovážet zboží ze zahraničí, včetně kávy a čokolády, které byly na rakouském trhu vyhledávány (ilegálně dovážené výrobky byly páleny na

⁵ Srov. Toffler Alvin. Op.cit., s. 120 a další. Alvin Toffler, *The third Wave*, William Morrow and company INC. New York, 1980, s. 77.

⁶ Fiedor Karol. *Austria. Od gospodarki żarowej do Unii Europejskiej*. Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, 2000, s. 50.

⁷ Marie Terezie jmenovávala odborníky, kteří během regulace celní politiky vylepšovali hospodářství habsburské monarchie. Kupříkladu v roce 1775 vstoupily v platnost předpisy, které zavedly celní restrikce na zemědělské výrobky na rakousko-uherské hranici, jež měly za účel chránit domácí zemědělský trh. Za vlády císařovny vzniklo mnoho, v Tofflerově smyslu, integračních institucí mj. Daňová dvodílná komora jako nezávislá státní instituce. Dále se rozvíjela již vytvořená infrastruktura a také pošta, založená v roce 1722 a řízená státní správou.

⁸ Srov. Fiedor Karol. Op. cit., s. 53.

⁹ Srov. Fiedor Karol. Op. cit., s. 53–54.

veřejnosti). Ale největším úlovkem integrační politiky Josefa II. bylo prosazení němčiny jako jediného úředního jazyka na úkor dosud používané latiny ve svých dědičných zemích (tzv. jazykový dekret) v roce 1784.

Další panovníci v menší nebo ve větší míře podporovali započaté procesy. Často ale jen proto, že průběh mnoha z nich nešlo odvrátit, a dokonce ani zastavit. Změny, které začala Marie Terezie a Josef II., změnily nejen společenskou, politickou a hospodářskou strukturu. Sjednocení způsobů fungování státních institucí i zavedení přísné hierarchie byrokratického systému v značné míře přispělo ke slučování státních struktur. Nicméně následky tohoto procesu přispěly především k proměnám společenského vědomí.

Byrokracie bezpochyby potřebovala vzdělané lidi – úředníky a petenty, kteří by rozuměli na alespoň základní úrovni, jak tento systém funguje. V období reforem Marie Terezie a Josefa II. bylo zavedeno sekulární školství, jež mělo vzdělávat střední vrstvy, což bylo podmínkou pro tvoření budoucího personálu státní správy. Zatímco sedláci byli připravováni k účinnějšímu vedení hospodářství¹⁰.

Se zavedením sekulárního školství končí dominantní pozice církve v oblasti základního vzdělání. Tato situace zásadně ovlivnila proměny vědomí. Každá kultura má totiž svou *učebnici porozumění světu*. Pro tradiční kultury to byl mj. mýtus a pro kultury preindustriální Evropy hlavním zdrojem znalosti o světě bylo křesťanské náboženství. Spolu s proměnami industriální doby se významně rozšířil katalog ideí, představ, názorů a přesvědčení o tom, jak by měl být konstruován svět, jakými pravidly by se měl řídit.

Najednou se člověk ocitl před celým spektrem možných způsobů vidění skutečnosti. Nešlo již jen o jedno porozumění světu, který ho obklopuje. Volba mezi rozmanitými způsoby čtení reality se stala nutností.

Vývoj školství směřoval také (na základní úrovni) k vzdělávání dělníků pro účely práce v továrnách, co dále podporovalo růst tempa změn v průmyslu a rychlý vývoj měst. Do značné míry dělníci pocházeli z řad sedláků, kteří byli v rámci reforem osvobozeni od nevolnictví, zatímco továrny vznikaly v rámci větších městských center nebo se následkem vzniku továren malá města také velice rychle proměňovala v podobná střediska.

Na těchto procesech se významně podílelo školství. V roce 1836 Andrew Uhle (majitel dolů, hutí a továren v Anglii) zpozoroval, že proces adaptace dospělých lidí na práci v továrně byl téměř nemožný, nezáleželo na tom, zda pocházeli z vesnice nebo z města¹¹. Bylo je třeba především naučit disciplíně, dochvilnosti, poslušnosti a schopnosti vykonávat rutinní, opakovanou práci, tj.

¹⁰ Za vlády Josefa II. významně stoupl počet elementárních škol, v roce 1779 navštěvovalo 1 200 škol tohoto druhu cca 50 000 žáků, zatímco v roce 1791 v 2 600 školách se učilo 185 000 žáků. Je to skoro polovina počtu dětí v školním věku. V období Bachova absolutismu (1851–1859) nastaly další změny v systému školství zejména na úrovni středního a vyššího školství. Srov. Wereszycki Henryk. *Pod berlem Habsburgów*. Kraków: 1975, s. 34 i nastěpne.

¹¹ Srov. Toffler Allvin. Op. cit., s. 69.

všechny schopnosti nezbytné pro práci se stroji.

Tímto způsobem školství podporovalo procesy industrializace, a tedy také i urbanizace, tj. společensko-ekonomickou dominanci velkých městských center v životě celé společnosti¹². Vznik továren ve městech způsobil migraci obyvatelstva, a to v takovém množství, které nemělo v dějinách obdobu. Tento jev se začal vyskytovat v habsburské monarchii již na přelomu 17. a 18. století. Příznačný je zde příklad Prahy. *Na sklonku 18. století byla Praha významně ovlivněna reformami monarchy Josefa II., který zrušil mnoho zastaralých církevních institucí a v roce 1784 nařídil sloučení čtyřech pražských historických měst a jejich rad pod jurisdikci jednoho byrokratického smířícího soudce*¹³. "Brzy získaly městský charakter i území, které se mimo městské zdi, tj. Karlín, Smíchov, Libeň, Vinohrady, Žižkov, Nusle a také Holešovice-Bubny. Praha se proměnila v centrum správy, podnikání a kulturního života. Předměstí, ač oficiálně nepřičleněná, přidala městu průmyslový ráz. Počet obyvatel se čtyřnásobně zvýšil, v roce 1850 činil 157 000, zatímco v roce 1910 již 617 000¹⁴.

Obdobné změny nastaly také v ostatních městech v zemích České koruny. V Brně se vyvíjel textilní a strojní průmysl. V roce 1839 město získalo železniční spojení s dalšími částmi monarchie. V roce 1850 bylo k němu připojeno dalších třicet dva měst a počet obyvatel stoupl na 46 000¹⁵.

V roce 1843 v Pardubicích bydlelo cca 4 000 obyvatel, zatímco v roce 1869 již téměř 8 000. Železniční spojení Praha – Pardubice – Olomouc bylo otevřeno 20. srpna 1845. Brzo zde vznikl důležitý železniční uzel, který spojoval jihovýchodní a východní částí českých zemí s ostatními částmi státu¹⁶. Na celém českém území se zásadně změnila demografická situace. V roce 1843 v Opavě bydlelo 12 000 obyvatel, zatímco v roce 1910 již 40 000, v Plzni počet obyvatel stoupl z 10 000 v roce 1843 na 100 000 v roce 1910¹⁷. Mohli bychom tady použít i mnoho dalších příkladů. Tento náhlý růst počtu obyvatelstva byl nejen následkem míry porodnosti, ale hlavně migrace lidí z vesnice do měst.

Proměny, které tento proces způsobil, musely postihnout téměř každou oblast života, od městského prostředí po mentalitu. Státisíce osob změnilo svá bydliště, čímž byly vytrženy ze svého přirozeného prostředí. Jejich identita tímto postrádala oporu v okolní společnosti. Město totiž lidi nutí k vytvoření si nové identity, dokonce se dožaduje nového pohledu na svět. Proto městský prostor nelze číst a ani si ho osvojit pomocí kategorií tradiční kultury. Identita již není dána

¹² Srov. Kłoskowska Antonina. *Kultura masowa*. Warszawa: PWN, 1983, s. 102.

¹³ Hruža Jiří. *Historical development of Prague*. In: *Development and administration of Prague*, (ed.) Barlow, Max, Dostál Petr, Hampl, Martin (red.). Amsterdam: 1994, s. 22.

¹⁴ H. Wereszycki, Op. cit., s. 144.

¹⁵ Srov. [Autor neuveden], *Historie města Brna*, <http://www.brno.cz/index.php?nav01=2222&nav02=5&nav03=1555>, (přístup: 11.12.2008).

¹⁶ Srov. Šebek František. *Historie Pardubic*, <http://www.pardubice.cz/download/historie-pardubic.pdf> (přístup: 11.12.2008)

¹⁷ Por. H. Wereszycki, Op. cit., s. 144.

společností, ale jedinec jí musel najít sám. Jak jsem již zmíňoval, sekulární školy porušily rovnováhu tradiční identity lidové kultury, jež se zakládala na náboženském obraze světa a migrace do měst přispěla k jejímu celkovému rozpadu.

Hledání identity v městském prostředí je ztíženo změnami, které nastávaly v mezilidských vztazích. Jedná se zde o atomizaci, povrchnost, pomíjivost kontaktů, labilnost, prchavost setkání, zhuštění společenských interakcí¹⁸. Město je seskupením cizinců – ne v národnostním, nýbrž ve společenském smyslu. Přirozené pak je hledání většího celku, skupiny, se kterou se budou moci ztotožňovat. Musíme si pamatovat, že tyto statisíce lidí přemístěných z vesnice do města většinou mluvily česky. Proto bylo nezbytné rozvířít jazykovou, společenskou a ekonomickou strukturu. Kupříkladu v roce 1880 v Praze bydlelo již jen 14 % Němců a v roce 1910 pouze 6 %.

To dokazuje, že procesy vývoje školství, urbanizace a industrializace spouští mj. problémy s identitou jak na rovině vytváření individuální identity (odtržení od tradičních kořenů), tak i na kolektivní úrovni (hledání nové komunity). V českém kontextu se tento problém zdá být klíčový. Paradoxně integrace státu, která směřovala k sjednocení celku, umožnila zrod struktur, jež umožňovaly vznik masové kultury, ale také započala formování národní identity, což nejvýrazněji ilustrují proměny v oblasti dopravy¹⁹.

Pravá dopravní revoluce nastala na začátku 19. století. V roce 1832 byl zpřístupněn první železniční spoj na úseku Linec-Budějovice²⁰. Růst počtu železničních tratí, který začal v 2. polovině 19. století, způsobil, že na zemích České koruny se jejich počet od začátku 20. století do dneška relativně málo změnil²¹. Tato skutečnost ale samozřejmě neznamená, že se po vzniku Československa vlaková doprava nevyvíjela. V novém státě železniční sítě spojovaly především sever s jihem, proto se pečovalo o to, aby byly doplněny o železniční spojení východ-západ, a především o rozšíření ve válce zničené železniční infrastruktury na Slovensku²².

Dopravní síť doplňovala telegrafickou síť, jež byla postupně zaváděna od roku 1847 podél železničních tratí. Již po třech letech byla zpřístupněna veřejnosti. V Praze začala fungovat v roce 1881, zatímco napojení na evropskou síť nastalo v roce 1896²³.

¹⁸ Srov. Krajewski Marek. Op. cit., s. 48/49.

¹⁹ Průlom ve výstavbě cest začal již za vlády Karla VI. (1685–1740). Vladařovým cílem byla integrace, ale jeho plnění vyplývalo ze strategických potřeb – šlo o možnost rychlého přesunu armády z jednoho konce státu na druhý. Následkem vývoje dopravní infrastruktury za vlády Karla VI. byla mj. skutečnost, že Marie Terezie vládla ve státě, v němž již existovala vyvinutá poštovní síť.

²⁰ Zajímavé je, že pokusy zavedení parní železnice byly kvůli dohledu železničních tratí odmítnuty. Současně profesori z univerzity v Göttingenu se proslávili publikacemi, které rozmlouvaly čtenářům cestování vlakem a snažily se dokázat, že při rychlosti vyšší než 35 km/h cestující riskují onemocnění plic, srdce a ledvin. Srov.: Fiedor Karol. Op. cit., s. 263.

²¹ Srov. Fiedor Karol. Op. cit., s. 280.

²² Srov. *Historia Gospodarcza Czechosłowacji XX wieku*, ed. Průcha Václav. Warszawa: Państwowe wydawnictwo Ekonomiczne, 1979, s. 82 a další.

²³ [Autor neuvěden], *Výlet do historie*, http://www.cpost.cz/jetspeed/portal/media-type/html/user/anon/page/default.psm1/js_pane/postovnimuzeum;jsessionid=d8f5440bAAEEzGqbIHio1SKJ4Qxt=w?ksid=25672&navig=1&pgtyp=S&docid=44 (přístup: 11.12.2008).

Administrativní struktura a také dopravní síť jako cesty, železnice, telegraf, hustě pokrývaly země České koruny. Všechno upevnilo spojení s Vídní. Čím hustší byla síť, tím intenzivněji byly tyto změny vnímány. V roce 1845, kdy železnice dorazila do Prahy Karel Havlíček Borovský napsal: *Připojili Prahu k Vídni železem – i basta*²⁴. Na jedné straně byl vlak symbolem svobody a neomezování, protože přibližoval svět, ale na druhé straně se železniční trať proměnila v metaforu řetěze, který poutá národní vědomí²⁵. Svoboda je zde spojena s překračováním hranic. Jejich nedostatek uvnitř monarchie vytváří potřebu jejich tvoření. Proto, aby je každý mohl překročit. Teprve tenkrát lze pocit svobody v symbolice vlaku aktualizovat.

Síť se proměňuje ve vězení. Pro každou síť je příznačné důrazně vyznačené centrum a patrná narativita, protože centrum není jen kompoziční, ale je také prvkem, který dává určitý význam celku, tak metaforu sítě v kultuře popisoval Andrzej Kisielewski²⁶. V tomto případě je tento význam prosazován Vídní, ale nebyl bezvýhradně Čechy přijímán.

Integrační procesy v kontextu formování národní identity tedy nelze vnímat tak jednoznačně. Jak jsem již zmiňoval, byrokracie byla jeden z nejdůležitějších prvků spojování a sjednocování státu, nicméně právě tento systém (ve spojení se všeobecným vzděláním) vytvořil možnost společenského postupu. Vrcholným příkladem takové kariéry zůstává bezpochyby osoba jednoho z největších integrátorů, sluhu Františka Josefa I., syna sedláka, Alexandera Bacha.

Bachův příklad dokládá také dvě úrovně vnímání integračních změn. Čechům se vyšší stupeň integrace státních institucí bezpochyby musel zdát obtížnější v oblasti národnostních otázek, ale na druhé straně vytvářel možnost vzdělávání střední společenské třídy vědomé emancipačních procesů. Necelých deset let Bachova vládnutí (1851–1859) bylo přelomovým okamžikem ve tvoření integrovaného státního systému (byrokracie), na něhož půdě se mohl vyvíjet průmysl, urbanizace a školství, základ vznikající masové kultury, i když současně byla jeho vláda nazývána diktaturou (například za Bachova absolutismu František Palacký a František Rieger byli téměř nuceni k zastavení od své buditelské činnosti a Havlíček Borovský byl uvězněn v Brixenu).

Za Bachovy vlády v roce 1851 byla zavedena všeobecná daň z pozemku a z příjmů a také kupříkladu (1854) znovu zavedena němčina jako úřední a vyučovací jazyk na středních školách, co bezpochyby přispělo k integraci státu, ale zároveň se Češi ve svém povědomí se státním systémem stále méně ztotožňovali.

V moderním státě se skutečné vládnutí nezakládalo na projevech v parlamentu nebo na

²⁴ Borovský Karel Havlíček. *Nápis na pražském nádraží vystaveném 1845*, In Korejčík Jiří (edd.) *Dílo*. Praha: 1986, s. 185.

²⁵ Více informací: Macura Vladimír. *Sen o vlaku*. In Macura Vladimír. *Český sen*, Praha: Lidové noviny, 1998, s. 157 a další.

²⁶ Srov. Kisielewski Andrzej. *Siatka jako metafora kultury. Przypadek reklamy*. In Kisielewska Alicja (edd.) *Między powtórzeniem a innowacją. Seryjność w kulturze*. Kraków: Rabid, 2004, s. 28.

sděleních panovníků, ale na vládě úředníků v každodenním životě²⁷. Právě kvůli úředníkům, kteří ovlivňovali přímo nejpatrnější lidské problémy, se vnímání ústřední vlády zesílilo, a v průběhu času je (v 19. století) začalo stále více trápit. Nakonec začalo být postavení Vídně pocíťováno jako cizí.

Přítomnost cizince nutí k určování vlastní identity především skrz opozici vůči němu. Ve stejné době se rozkládá identita, jež spočívá v tradičním vidění světa a průmyslová revoluce přináší novou realitu. Druhá vlna, která bojovala s hodnotami, idejemi, mýty a morálkou zemědělské éry, zároveň přinesla nové definice Boha..., spravedlnosti..., lásky..., moci... a krásy. Dávala nové idey, postoje a analogie. Ničila starobylé porozumění času, prostoru, hmoty a kauzality. Zrodil se logický a kompaktní názor na svět, který nejen vysvětloval, ale také odůvodňoval realitu druhé vlny. Názor na svět, který šířilo období industrializace, nemá dosud název, asi ho nejlépe definuje termín průmyslová realita (indust-reality) [...]²⁸. Současně s rozpadem staré identity (mj. s přesunem do města), se zintenzivňuje hledání nové identity – tou byla národní identita.

Průmyslová realita se stává novým způsobem čtení světa, který je možný jen díky emancipaci jedince zpod feudální vlády, a také díky vzniku kapitalistického systému výroby. Paul Ricoeur tvrdil, že se identita skládá z pocitu rozdílu vůči ostatním a také z identifikace se sebou samým²⁹. Průmyslová realita způsobila rozpad tradičních forem identity. V důsledku toho identita v moderních společnostech není jedinci dána, ale zaúkolována, musí ji vytvořit a stále ji podporovat³⁰. Síť, která integrovala habsburský stát, způsobila, že se pocíťování odlišnosti od ostatních stalo nepohodlně evidentní, zatímco identifikace se sebou samým byla využívána vznikajícím hnutím českého obrození.

Není to náhoda, že k tomu využíváno média příznačná pro masovou kulturu. *Populární kultura a populární věci, které nám dělají radost, nabízejí velké množství nových předmětů, se kterými se mohou jedinci ztotožňovat během procesu odlišování od ostatních, a velké množství předmětů, které slouží k manifestování identity, kterou pocíťují. Jsou proto nevyhnutné a tvoří hmotu narace, kterou vytváří jedinec sám o sobě, a také fungují jako nástroj boje o uznání této narace ostatními*³¹. Na sklonku 18. století skupina čtenářů tzv. zábavného a poučného čtení byla

²⁷ Weber Max. *Panowanie urzędników a przywództwo polityczne*, In: Krasnodębski Zdzisław. *M. Weber*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1999, s. 178.

²⁸ Toffler Alvin. Op. cit., s. 167. *Clashing at a thousand points with the values, concepts, myths, and morals of agricultural society, the Second Wave brought with it redefinition of Good... of justice... of love... of power... of beauty. It stirred up new ideas, attitudes, and analogies. It subverted and superseded ancient assumptions about time, space, matter, and causality. A powerful, coherent world view emerged that not only explained but justified Second Wave reality. This world view of industrial society has not had a name. It might best be termed "indust-reality".* Alvin Toffler, *The third Wave*, William Morrow and company INC. New York, 1980, s. 114.

²⁹ Srov. Ricoeur Paul. *Tożsamość osobowa*, In Ricoeur Paul *Filozofia osoby*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papierskiej Akademii Teologicznej, 1992, s. 33 a další.

³⁰ Srov. Krajewski Marek. Op. cit., s. 48.

³¹ Srov. Krajewski Marek. Op. cit., s. 48-49. *Kultura popularna i popularne przyjemności oferują ogromną ilość nowych przedmiotów, z którymi jednostki mogą się utożsamiać w procesie odróżniania wobec innych, i ogromną ilość*

významně početnější, nežli skupina čtenářů uměleckých nebo vědeckých děl. Pokusy zpracování české encyklopedie v roce 1829 skončily nezdarem, protože jejích potenciálních čtenářů bylo jen kolem tří set. Idey národního obrození účinněji ovlivňovaly skrz knihy, které vydávalo pražské nakladelství Česká Expedice Matěje Václava Krameriusa, kde vycházelo mnoho publikací, jež patří k tzv. lidovému čtení. Dalším médiem bylo divadlo. V 18. století to bylo Divadlo v Kotcích, od roku 1783 Stavovské divadlo a od roku 1786 divadlo Bouda, kde hráli hry v češtině. Na začátku 19. století se zrealizovalo v češtině kolem tisíce premiér v různých divadlech.

Vývoj byrokracie, industrializace, urbanizace, všeobecného vzdělání jsou vlastně základními zdroji masové kultury. K plnému obrazu jejích kořenů chybí již jen demokratizace, nebo použijíc termín Ortegy y Gasseta, hyperdemokracie. Ve státě, ve kterém ve zkoumaném období většinou vládne absolutismus, by bylo nesmyslem mluvit o masách, které přímo aneb nepřímo působily na dění ve státě. Nicméně právě v tomto období vznikaly základy demokratizačních procesů.

Jak poukazuje Max Weber: (...) *posun k byrokratickému systému úředníků (Beamtentum), který se zakládá na faktorech jako zaměstnání, odměny, důchod, pracovní postup, úzce určené pravomoci, dokumentace, hierarchická struktura podřízených a nadřízených, je měřítkem moderního, monarchického i demokratického státu*³². Byrokracie je společným prvkem obou politických systémů. Byrokracie zrozená v monarchii se může dále stát prvkem, který zrychloval nebo také podporoval demokratické proměny. Také rozšiřování školství na základní rovině vedlo přímo k demokratizaci společnosti.

Zdroje české masové kultury se kvalitativně neliší od těch, jež vytvářely tento druh kultury v celé Evropě. Nešlo to prostě jinak. Popisované procesy dříve nebo později dorazily do všech částí našeho kontinentu. Na české půdě ale tyto procesy byly neoddělitelně propojeny s národní emancipací. Ty stejné proměny umožnily zrod masové kultury a započaly změny společenského vědomí, čímž umožnily jakýmsi způsobem začít proces národního obrození. Bez nich by hrstka národních buditelů nebyla schopna probudit národního ducha ve společnosti, které teprve v 18. století dozvídala, že je česká.

Industrializace vyžadovala integraci, zatímco integrace zrodila ideu národního státu. Spojení těchto procesů se zdá očividné. Při budování národního státu, v rámci kterého koexistuje mnoho národností a jedna z nich nařizuje svá pravidla vidění světa jiným, je přirozeným následkem odpor ostatních, kteří mají národnost jinou. České národní obrození má své zdroje v těchto integračních procesech, jež jsou zároveň základem masové kultury, která se formovala v tomto období.

Díky proměnám, které vedly k zrodu masové kultury, došlo k vzniku a samotné existenci

nowych przedmiotów służących manifestowaniu posiadania określonej tożsamości, są więc kluczowe jako tworzywo narracji tkanej przez jednostkę o samej sobie, jak i jako narzędzie walki o uznanie tej narracji przez innych.

³² Weber Max. Op.cit., s. 178.

národního vědomí (stále hustší síť cizích úřadů a institucí, rozšířená dopravní síť a urbanizační procesy) a tyto změny zároveň připouštěly národní vědomí jako jeden ze způsobů porozumění okolnímu světu (vývoj školství na základní úrovni) a také podporovaly distribuci národního vědomí skrz vývoj průmyslu, především tisku, a také nové, populární výrazové prostředky tohoto vědomí (například *lidové čtení*).

BIBLIOGRAFIE

- Borovský Karel Havlíček, 1986, *Nápis na pražském nádraží vystaveném 1845*, w: J Korejčík (red.), *Dílo*, Praha.
- Edensor Tim, 2004, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Fiedor Karol, 2000, *Austria. Od gospodarki żarowej do Unii Europejskiej*, Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Hrůza Jiří, 1994, *Historical development of Prague*, w: Max Barlow, Petr Dostál, Martin Hampl (red.) *Development and administration of Prague*, Amsterdam.
<http://www.brno.cz/index.php?nav01=2222&nav02=5&nav03=1555>
http://www.cpost.cz/jetspeed/portal/media-type/html/user/anon/page/default.psm1/js_pane/postovnimuzeum;jsessionid=d8f5440bAAEEzGqbIHio1SKJ4Qxt=w?ksid=25672&navig=1&pgtyp=S&docid=44
- Kisielewski Andrzej, 2004, *Siatka jako metafora kultury. Przypadek reklamy*, w: *Między powtórzeniem a innowacją. Seryjność w kulturze*, w: red. A. Kisielewska, Rabid, Kraków.
- Kłoskowska Antonina, 1983, *Kultura masowa*, PWN, Warszawa.
- Krajewski Marek, 2000, *Kultury kultury popularnej*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Macura Vladimír, 1998, *Český sen*, Lidové Noviny, Praha.
- Průcha Václav (red.), 1979, *Historia Gospodarcza Czechosłowacji XX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Ricouer Paul, 1992, *Tożsamość osobowa*, w: P. Ricouer *Filozofia osoby*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków.
- Ritzer George, 1997, *Mcdonaldyzacja społeczeństwa*, Muza, Warszawa.
- Šebek František, *Historie Pardubic*, <http://www.pardubice.cz/download/historie-pardubic.pdf>
- Toffler Alvin, 1997, *Trzecia Fala*, PIW, Warszawa. (Alvin Toffler, *The third Wave*, William Morrow and company INC. New York, 1980)
- Weber Max, 1999, *Panowanie urzędników a przywództwo polityczne*, w: Krasnodębski Zdzisław, *M. Weber*, Wiedza Powszechna, Warszawa.